

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ НА ОСНОВІ ОПРАЦЮВАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ

Рускуліс Л. В., Родіонова І. Г.

ВСТУП

Магістральне завдання вищої освіти на шляху її розвою й інтеграції до європейського освітнього простору – якісно новий поступ у сфері підготовки сучасного вчителя української мови і літератури, в основі якого – адаптація до розвитку суспільства, гармонійне поєднання вітчизняних традицій та інноваційних зарубіжних практик.

Заклади загальної середньої освіти потребують компетентного й креативного освітянина, який на належному рівні оволодів мовознавчою та літературознавчою теоріями й методиками їх навчання, відкриваючи перспективні шляхи для реалізації власних можливостей; засвоїв підґрунтя філософії слова; має сформований високий рівень культури мовлення, що характеризується філологічним стилем мислення; прагне самовдосконалення й креативної самореалізації; спроможний оперувати новітніми технологіями в процесі викладання української мови та літератури; налаштований на постійне професійне зростання; готовий до академічної мобільності, а отже, може сповна зреалізуватися як високоосвічений фахівець, який є затребуваним на ринку праці.

Домінантними завданнями в процесі підготовки висококваліфікованого вчителя філологічного спрямування є володіння терміносистемою мовознавчих і літературознавчих дисциплін; вміння й навички застосовувати теоретичні знання в практичній площині; здатність створювати зв'язні тексти. Досягнення високих результатів вимагає й дотримання певних вимог: мотивування засвоєння мовознавчих і літературознавчих дисциплін; розвиток спеціальних здібностей вчителя-словесника; створення сприятливого психологічного клімату; урахування підходів, закономірностей і принципів навчання й добір ефективних методів і прийомів навчання.

На нашу думку, засвоєння мовно-літературних явищ повинно спиратися на виховання національно свідомої особистості, підвищення інтересу до української мови як рідної й державної, повагу до українських звичаїв і традицій. Студент зобов'язаний навчитися мову пізнавати, відчувати й відтворювати, щоб у подальшому порозумітися зі співрозмовником, оскільки, як наголошує Л. Мацько, «сучасність ставить перед національною освітою нагальну вимогу створити всі ідеологічні й економічні передумови, дидактичну систему й ефективні методики виховання молоді (від немовлят до повноліття) з тим, щоб формувати покоління українців, здатних за умов неминучої глобалізації до прогресивного національного поступу»¹. Інформація, яку отримує студент, реалізується в мові, укладає систему поглядів на ті чи інші лінгвістичні й культурні явища, що реалізується у словах, словосполученнях і реченнях. Кожна нація уявляє, відчуває й інтерпретує світ по-своєму, тому можна говорити про існування мовної картини світу – способу світобачення, що моделює та концептуалізує образи за допомогою певних мовних форм.

Ефективність формування мовної картини світу майбутнього вчителя української мови й літератури, як переконують проведені розвідки, залежить від добору системи завдань, які, як ми вважаємо, повинні бути зразками прецедентних феноменів, що сприятиме усвідомленню ролі мови в процесі студіювання когнітивної сфери людини; осмислити когнітивну діяльність мовця в процесах породження, сприймання й розуміння мовлення; описати організацію внутрішнього лексикону носія певної етнокультури тощо.

1. Феномен «мовна картина світу» в сучасному науковому просторі

Дослідження в галузі лінгвофілософії, етнолінгвістики та лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики переконують нас, що мова – знакова система, в якій позначився «рівень розвитку філософського мислення, притаманного певному етносові, тобто

¹ Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С. 5.

відзеркалено особливості сприймання світу й себе в цьому світі)². Інноваційний лінгвістичний простір спрямований на студіювання зв'язків людини з мовою, бо саме носії мови – це та сила, що уможливує її поступ і забезпечує комунікативну придатність.

Нам імпонують розвідки Г. Заїченка, який ототожнює мову з всесвітом; наголошує, що вона – це живий організм; кожна зміна в ній подібна до змін життя і людини, і суспільства. Слова народжуються й помирають, залишаючи по собі неповторний слід. Науковець стверджує, що «життєвість «здоров'я» мови – показник життєвості, «здоров'я» суспільства, надійності, а не навпаки, безвиході, його пошуків нових орієнтирів, обріїв свого вдосконалення, прогресивного розвитку»³.

Таку ж думку доводить С. Єрмоленко, зауважуючи, що потрібно «відчувати на першому (мова, – *авт.*) наголос на проблемі походження, зародження мови й етносу, тоді як у другому на перший план виступає ідея самоствердження народу, його державницькі змагання, прагнення виявити повноту, цілісність, різноманітність суспільних умов життя етносу, багатоманітних виявів його матеріальної і духовної культури»⁴. За допомогою мови, слова людина пізнає світ, а дійсність залишає свій слід як «результат процесу становлення мовної системи у часовому й просторовому вимірах етносу»⁵, тобто формується мовна картина світу.

Поняття «мовна картина світу» вводить у науковий простір В. фон Гумбольдт. У праці «Характер мови і характер народу» німецький лінгвофілософ з'ясує, що різні мови – це зовсім не різні позначення однієї й тієї ж речі, а різні бачення її⁶, формулюючи тезу про різноманітність мов як результат різних світобачень. У наукових студіях «Про різноманітність будови

² Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури : монографія. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. С. 15.

³ Заїченко Г. Філософія мови та мова філософії: стаття перша. Філософська і соціологічна думка: Український науково-теоретичний часопис. К. : Київський університет ім. Тараса Шевченка, 1996. № 5-6. С. 17.

⁴ Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури : монографія. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. С. 16.

⁵ Жайворонок В.В. Національна мова та ідіолект. Мовознавство. 1998. № 6. С. 31.

⁶ Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа / [пер. О.А. Гулыги]. Язык и философия культуры / сост., общ. ред. и вступ. ст. А.В. Гулыги, Г.В. Рамишвили; [пер. с нем.]. М. : Прогресс, 1985. С. 370–381. (Языковеды мира), С. 374.

людської мови та її вплив на духовний розвиток людства» дослідник з'ясовує, що різні мови для нації – це органи її оригінального мислення й сприйняття, за допомогою мови все, створене народом у минулому, впливає на індивіда, індивідуальність людини. Науковець наголосив, що в мові акумулюється одвічно мовний характер із тим, що увібрала мова від характеру нації⁷. Вчений зауважував, що кожна мова неповторно сприймає та реалізує безкінечність і різноплановість світу, називаючи певні фрагменти світу по-своєму, а самотність картини світу, яку вона продукує, визначено вираженням індивідуального, групового й власного неповторного досвіду нації.

Л. Вайсгербер, ґрунтуючись на дослідженнях В. фон Гумбольдта, формулює існування особистості, визначивши «сутність мови», репрезентувавши три її форми: мова як сила духовного формування, мова як сила культурної творчості, мова як сила історичної дійсності. У праці «Рідна мова і формування духу» узагальнено, що мова уможливує об'єднання всього досвіду в єдину картину мови людиною й змушує забути її про те, як вона, до того, коли засвоїла мову, сприймала навколишній світ⁸.

Л. Вайсгербер виводить магістральні правила єдності мови й народу, мови й культури: 1) мова визначає мислення людини й процес пізнання загалом, а через неї культуру й суспільну поведінку людини, світосприйняття й цілісну картину світу, що виникає у свідомості; 2) люди, які спілкуються різними мовами, пізнають світ по-різному, створюють відмінні картини світу, тому є носіями різних культур і різної суспільної поведінки; 3) мова зумовлює й обмежує можливості людини; 4) від різноманітності мов залежить і різниця у змісті мислення⁹.

Суголосними є дослідження Б. Уорфа, який, досліджуючи граматики мов, семантичні розбіжності не тільки між різними мовами, а й різними історичними етапами в розвитку однієї мови,

⁷ Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. Избранные труды по языкознанию / общ. ред. Г.В. Рамшвили; послесл. А.В. Гульги и В.А. Звегинцева [пер. с нем.]. М. : Прогресс, 2000. С. 37–298.

⁸ Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. М. : Едиториал УРСС, 1993. С. 51.

⁹ Философские основы зарубежных направлений в языкознании : коллективная монография / ответственный ред. В.З. Панфилов. М. : Наука, 1977. С. 11.

наголошує на необхідності впорядкування чіткої для кожної мови картини світу¹⁰, що заклало підвалини гіпотези лінгвістичної відносності, яка репрезентує «концепцію залежності логічної будови мислення й пізнавальної здатності народу, культури від її мови»¹¹.

У сучасному мовному просторі поняття «мовна картина світу» представлено як «мозаїкоподібну польову структуру взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини» (В. Жайворонок)¹²; «характер відображення концептуальної картини світу в мові і мовні засоби вираження знань про неї» (Л. Лисиченко)¹³. Приймаємо такі думки вчених і визначаємо, що мовна картина сучасного мовця – це світобачення й осмислення навколишньої дійсності за допомогою мовних знаків, ментальний зв'язок людини зі світом за допомогою мовних одиниць однієї окремо взятої особистості, з одного боку, й усього етносу – з іншого, адже людина не існує поза соціумом, а активно взаємодіє з ним¹⁴.

2. Прецедентні феномени як складники національної когнітивної бази сучасного мовця

Формування мовної картини світу сучасного студента-філолога, безперечно, відбувається на ґрунті опрацювання прецедентних феноменів, що визначаються в науковому просторі як «компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному плані»¹⁵; «ментально-мовні

¹⁰ Уорф Б. О двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление. Наука и языкознание. URL: <http://www.kph.npu.edu.ua/!e-book/clasik/data/whorf/02.html>.

¹¹ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 262.

¹² Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика. Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Довіра, 2007. С. 15.

¹³ Лисиченко Л.А. Рівні мовної картини світу і їхня взаємодія. Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. Харків, 2005. Вип. 16. С. 82.

¹⁴ Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх вчителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін : монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв : ФОП Швець В.М., 2018. С. 170.

¹⁵ Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 591.

одиниці, що відтворюються й відображають культурну інтелектуально-емоційну пам'ять певної національно-лінгвальної спільноти, виступаючи складниками й загального, й особистого тезаурусу носіїв мови»¹⁶. Прецедентні феномени уналежені до національної когнітивної бази й зберігаються в ній у вигляді когнітивної структури, яка охоплює ознаки прецедентного феномену та оцінку. Знання, що вони містять, є «національно детерміновані, стереотипні і добре відомі представникам певного лінгвокультурного простору»¹⁷. Погоджуємося також із думкою, що «розуміння текстів, які містять прецедентні феномени, ґрунтується на фонових й енциклопедичних знаннях адресата»¹⁸.

Д. Гудков виокремлює кілька видів прецедентних феноменів: автопрецеденти (відображення явищ навколишньої дійсності); соціумно-прецедентні феномени (властиві будь-якому представникові певного соціуму); національно-прецедентні (властиві представникові певної лінгвокультурної групи); універсально-прецедентні феномени (універсальний когнітивний простір усього людства)¹⁹.

У проведений розвідці спираємося на таку класифікацією прецедентних феноменів: прецедентний текст; прецедентне висловлювання; прецедентна ситуація; прецедентне ім'я, що продемонстровано на рис. 1.

¹⁶ Шевченко М. Прецедентні феномени в системі навчання української мови як іноземної. URL: <file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%BB%D1%8F.%D0%9B%D0%B8%D0%BB%D1%8F-%D0%9F%D0%9A/Downloads/1688-Tekst%20artyku%C5%82u-3034-1-10-20150712.pdf>.

¹⁷ Сереброва С.Б. Прецедентні феномени в дискурсі сучасних ЗМІ: проблема функціонування і реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Дніпропетровськ, 2009. С. 7.

¹⁸ Лесик І. Роль прецедентних феноменів у породженні й сприйнятті іронії. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153579286.pdf>.

¹⁹ Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М. : Гнозис, 2003. С. 102–104.

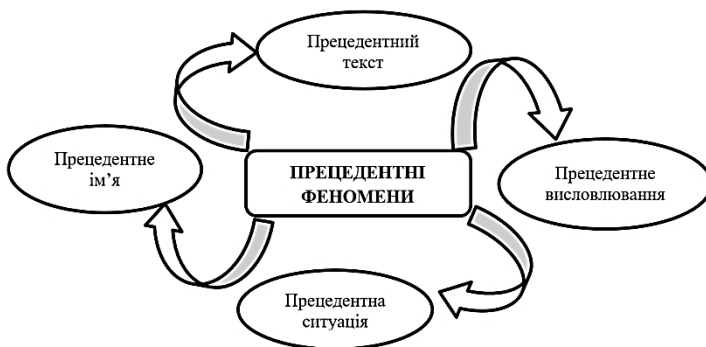

Рис. 1. Прецедентні феномени

Аналізуючи *прецедентний текст*, спираємося на розвідки Ю. Караулова, який визначає його суттєвим для конкретної особистості в пізнавальному й емоційному стані; йому притаманний надособистісний характер, зрозумілий оточенню особистості; звернення до нього є неодноразовим у дискурсі мовної особистості²⁰. Повністю погоджуємося з думкою Л. Підкамінної про те, що «сума значень елементів прецедентного тексту ніколи не дорівнює його змісту. Такий текст апелює до ментальної сфери кожного носія мови, до когнітивної бази якого входить інваріант його сприймання»²¹.

Нам імпонують студіювання Т. Крутько про те, що прецедентні тексти є вербальними прецедентами, які охоплюють твори художньої літератури, тексти відомих пісень, реклами, анекдоти і є «елементами масової культури певної спільноти»²². Прецедентне висловлювання – «сума значень, що не є завершеним змістом, може відтворюватися в мовленні носіїв мови». Прецедентне ім'я

²⁰ Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М. : Наука, 1987. 264 с.

²¹ Підкамінна Л. Прецедентний текст як семантико-структурний компонент сучасної української поезії. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9134/1/Pidkaminna.pdf>.

²² Крутько Т. Прецедентні феномени у текстах англомовної реклами (на матеріалі банерної реклами). URL: <http://langcenter.kiev.ua/Lingvistika%202011/Krutko%20190-197.pdf>.

пов'язане з певним відомим текстом²³. Прецедентна ситуація – «ідеальна ситуація, яка є вигаданою або реально значущою, пов'язаною з конкретними конотаціями і належить до невербальних прецедентних феноменів»²⁴.

Таке розуміння сутності прецедентних феноменів дає підстави вважати, що вони, апелюючи до ментальної сфери мовної особистості, уможливають звернення її до культурних надбань українського народу та, безумовно, сприяють формуванню мовної картини світу сучасного студента.

3. Система завдань із формування мовної картини світу майбутнього вчителя української мови і літератури

Теоретичні розвідки дали можливість розробити систему завдань, що ґрунтується на опрацюванні прецедентних феноменів. До добору текстів до завдань висунуто такі методичні вимоги:

1. Формування мовної картини світу майбутніх вчителів української мови; навичок працювати з прецедентними феноменами, аналізувати концепти, слова-символи.

2. Врахування текстоцентричного та системно-інтегративного підходів до навчання мови.

3. Мовленнєвий аспект вправи, що забезпечить постійну усну практику, розвиток мовлення студента (*Розкажіть..., Висловіть власну думку..., Обґрунтуйте ваш вибір...*).

4. Проспекція на майбутню фахову діяльність студента.

Наведемо зразки завдань.

Завдання 1. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Яке ставлення автора до рідної хати? Назвіть художні твори, в яких митці слова описують українське житло.

«Хато моя, батьківська хато! Усім найкращим, що є у моїй душі, завдячую тобі. Ти навчила мене змалку поважати старих, шанувати батька й матір, бути терплячим, чесним і роботящим. Рідна хато моя! Давно я пішов від твого батьківського порога. Та

²³ Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М. : Гнозис, 2003. 288 с.; Меркотан Л.Й. Прецедентный текст і способи його актуалізації в дискурсі української прози початку XXI століття. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2014_37_45.; Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

²⁴ Крутько Т. Прецедентні феномени у текстах англомовної реклами (на матеріалі банерної реклами). URL: <http://langcenter.kiev.ua/Lingvistika%202011/Krutko%20190-197.pdf>.

де б я не був, під якими високими дахами не жив, ніколи не забуду твоєї стріхи, твоєї чистої стелі. Бо хіба може порядний син забути свою матір, свій дім, у якому вперше глянув на світ? Будь благословенна, хато моя» (І. Цюпа).

Післятекстові завдання:

1. Які прецедентні феномени використано автором у тексті. Думку обґрунтуйте.

2. Прочитайте слова. Доберіть до них прикметники.

Житло, дах, стіни, обрус, піч, рушник, божниця, оформлення, виробництво, матеріали, глина, валок, валковий, конструкція, композиція.

3. Складіть хмару слів, у якій використайте лексеми на позначення частин української хати.

4. Магістральне місце поряд зі словом «хата» займає лексема «піч». Як ви вважаєте, чому й чи можна уналежнити цю лексему до прецедентних феноменів? Дайте відповідь, скориставшись запропонованим уривком.

«Термін «піч» є похідним од печери, в якій мешкала первісна людина. І це цілком логічно, оскільки вогнище стимулювало життя: тут обігрівалися, готували їжу, влаштовували різні ритуали й обряди. Вогонь у ширшому значенні був продовжувачем роду, уособленням святості; йому поклонялися, приносили пожертви. Якщо з якихось причин вогонь згасав, то це, на думку язичників, означало недобру вість. Відтак місце, де він зберігся, вважалося найпочесніше. Отже, для забезпечення вогню люди намагалися сконструювати більш надійні пристрої. Один із таких факторів і посприяв удосконаленню печі» (В. Скуратівський).

5. Витлумачте, як ви розумієте, що піч була і годувальницею, і нагрівальницею, і лікувальницею, і розважальницею.

6. Зробіть етимологічний аналіз лексеми «житло». Поміркуйте, що є спільного між словами «жила», «житло», «живіт», «жито».

7. Розтлумачте запропоновані прислів'я та приказки. Чому жінці відводилася особлива роль в українській хаті?

Збудуй хатку з маковини та для любої дівчини.

Дорогая тая хатка, де родила мене matka.

Дім держиться не на землі, а на жінці.

Жінка за три угли хату держить, а чоловік за один.

Завдання 2. Ознайомтеся із запропонованими уривками з творів Г. Квітки-Основ'яненка, Надійки Гербіш та Ю. Ілюхи. З'ясуйте

елементи українського народного строю та особливості назв одягу сучасної жінки (уривки 1 та 2).

Уривок 1. *«Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишиї рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній коралова, червчата, ще материнська – придана; тепер вже таких не роблять. І яких-то цвітів там не було!... Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс... Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами, і ляхівка з-під плахти теж вимережована й з китичками; панчішки сині, суконні і червоні черевички» (Г. Квітка-Основ'яненко).*

Уривок 2. *«Ліля повернулася до кімнати й почала вибирати одяг. Примірка суконь перетворилася на муку. Вони ну ніяк не пасували до внутрішнього настрою дівчини. А шпильсті підбори й зовсім виглядали, як знаряддя тортур.*

– Усе, хай собі думають, що хочуть, а я вдягаюсь так, як мені буде зручно.

За кілька хвилин Ліля вже усміхалася дзеркалу: вузькі блакитні джинси, затишна плетена великими петлями бежева туніка на короткій рукав з коміром-хомутом і такі ж бежеві уггі. На руках – затишні блакитні мітенки з бежевими сніжинками» (Надія Гербіш).

Уривок 3. *«Таня, маленька Таня, яка колись тремтіла перед своїм чоловіком, тепер мала позивний «Скеля», яким її нагородили за твердість характеру та відсутність видимих емоцій. Про те, що вона тихо плаче ночами, кусаючи зубами спальник, і закидається фенобарбіталом, аби здаватися спокійною і рівноваженою, знала тільки Джаміля, в якій були ті самі проблеми.*

У маленькому сірому містечку, яке зараз потопало в «зеленці», Таня серед бійців створила собі репутацію «свого хлопця», хоча спочатку була визначена як чоловіконенависниця й недоторкана» (Ю. Глюха).

Післятекстові завдання:

1. Простежте динаміку мікроконцепту «Зовнішні характеристики» українки від класичної до сучасної.

2. Розробіть повідомлення про один з елементів українського народного вбрання жінки й підготуйте відеосюжет.

3. Підготуйте листівку «СловоНорма».

4. Укладіть лексико-семантичне поле слова «жінка» (уривок 3). Які події спонукали до формування нового образу жінки-воїна.

Чи можна вважати тексти, поява яких зумовлена подіями 2014–2020 рр., прецедентними феноменами?

Завдання 3. Проаналізуйте частиномовну приналежність слів у тексті: за загальним значенням, морфологічними ознаками й морфемною будовою, синтаксичною роллю в реченні.

«23 роки Україна не знала війни. Наш народ пишався тим, що в буремні 90-ті Україні вдалося зберегти мир. Але війна не обійшла нашу державу тепер. Ще рік тому ми з вами не знали дуже багатьох слів, пов'язаних із війною, тепер же майже кожному родину так чи інакше опалило полум'я військових дій. Ще рік тому ми не особливо звертали увагу на слова «Слава Україні – Героям слава», а тепер ці слова набули нового змісту.

Наразі вже точно зрозуміло, кому ці слова адресовані, й ні в кого немає сумнівів, що ці герої – хлопці, які зі зброєю в руках захищають крихкий східний кордон України, лікарі, які в мирний час повертають поранених в АТО з того світу, волонтери, на плечах яких тримається наша армія».

Післятекстові завдання:

1. З'ясуйте, яке прецедентне висловлювання використано в тексті. Зробіть історичну довідку про те, як виникли слова «Слава Україні – Героям слава».

2. Запропонуйте діаграму, яка зафіксує частотність вживання частин мови. Зробіть висновки.

3. Випишіть іменники і згрупуйте за давніми основами, визначте їх рід у давньоруській мові; запишіть ці іменники у формі називного й родового відмінків множини. Поясніть шляхи творення називного і родового відмінків множини в сучасній українській мові, вкажіть їх рід.

4. Вибудуйте лексико-семантичне поле слова «війна», показавши там місце лексеми «чоловік».

5. Вербалізуйте концепт «Україна» (твір на вибір). З'ясуйте походження назви «Україна» за літописами.

6. Чи можна ототожнити українську приказку «Мій дім – моя фортеця» й вислів із книги С. Лойка «Аеропорт» «Там, де не витримали бетон і залізо, вистояли люди». Думку обґрунтуйте. Чи можна уналежити цей вислів до прецедентних? Чому? Які неологізми, на вашу думку, утворені з 2014 року, стали прецедентними іменами (висловлюваннями). Які події лягли в їх основу? Оформіть ваш виступ у вигляді замітки до газети.

8. Підготуйте повідомлення про героїв АТО (на матеріалі видань в усережжі, ЗМІ, художніх книг (С. Лойко «Аеропорт», Є. Положій «Іловайськ», Б. Жолдак «Укри», О. Криштопа, О. Каліновська «Про мертвих, живих і ненароджених. Герої (не) війни», М. Слабошпицький «Велика війна 2014», Г. Вдовиченко «Маріупольський процес», С. Талан «Оголений нерв», Ю. Ілюха «Східний синдром», М. Кідрук «Небратні», А. Цапленко «Книга змін», С. Жадан «Луганський щоденник», В. Івченко «2014», В. Шкляр «Чорне сонце» та інші), проаналізуйте неологізми, що виникли протягом 2013-2020 рр. Виступіть перед аудиторією. Запишіть виступ на диктофон і зробіть аналіз його відповідно до дотримання норм сучасної української літературної мови.

Завдання 4. Схарактеризуйте концепт «чоловік» відповідно до мікроконцептів «Зовнішні характеристики людини», «Внутрішні характеристики людини», «Соціальні характеристики людини» у запропонованому уривку.

Уривок 1. *«Отаман стояв мовчки. Трохи вищий середнього зросту, крутий у плечах, з невідпорним поглядом карих, із зеленавим, що його не погасили роки, блиском очей, на худорлявім, суворім обличчі – глибокі зморшки, воно таке ж обвітрене, як і в інших козаків, одначе барвою схоже на стемнілу бронзу... На Сіркові темний жупан і чорна, з малиновим верхом шапка, від якої на чоло падала тінь. Помислом і поведенцією отаман гострий, весь вік гнудає гаряче серце й не загнудає... Однією рукою Сірко погладжував густий, з щедрою просивиною вус, на другу накручував шабельтас недорогої, але тягнутої з доброї криці шаблі... Його обличчя здавалося вирубаним з темного каменя, і весь він був неначе тесаний з однієї камінної брили» (Ю. Мушкетик).*

Уривок 2. *«Цей запорожець був здоровенний козарлюга. Пика широка, засмалена на сонці; сам опасистий; довга, густа чуприна, піднявшись перше вгору, спадала за ухо, як кінська грива; уси довгі, униз позакручені, аж на жупан ізвисали; очі так і грають, а чорні густії брови аж геть піднялись над тими очима, – і враг його знає – глянеш раз: здається, супиться; глянеш удруге: моргне довгим усом так, наче зараз і підніме тебе на сміх...» (П. Куліш).*

Уривок 3. *«Уля нишком роздивлялася Геника. Він був ніби таким, як раніше, – і все-таки став іншим. Замало сказати, що подорослішав чи став більше схожим на чоловіка, ніж на юнака. І раптом вона зрозуміла, що відрізняло колишнього друга від сучасного. Очі! В його красивих карих очах із дівчачими густими*

чорними віями вже не було хлопчачої відчайдушності та пустотливого виразу. То був відважний погляд дорослої людини, яка багато побачила і тепер мала повне право дивитися на світ очима з виразом сили, мудрості та смутку одночасно (С. Талан).

Уривок 4. «Разом із Васею Макса записали в роту снайперів. Стріляли з «есведешок» без оптики патронами, які видавали їм знехотя і поштучно, наче коштовності, звалили називати один одного не іменами, а позивними. Василь став «Адвокатом», на якого й вивчився на цивільці, а до Максима після розповідей про його колишнє закордонне життя приліпився позивний «Турок». Обидва нудилися в «учебці», де крім як аватарити робити більше було нічого, і обидва рвалися в АТО, яке їм здавалося ковтком кисню у вакуумі спекотного літа. Макс горів убивати задля помсти, а Вася знову відчув поклик крові материних предків, які понад півстоліття тому ховалися в кривках і били москалів, відстоюючи право України на існування» (Ю. Ілюха).

Післятекстові завдання:

1. Схарактеризуйте слова-символи до лексеми «одяг», запропоновані в I та II уривках. Опишіть один з елементів українського народного строю. Відповідь супроводжуйте презентацією.

2. Укладіть електронний словник-довідник назв українського народного одягу. З'ясуйте й витлумачте ті назви, які не знаходяться в активному вжитку.

3. Потрактуйте речення «То був відважний погляд дорослої людини, яка багато побачила і тепер мала повне право дивитися на світ очима з виразом сили, мудрості та смутку одночасно...».

4. Із уривку 4 виписіть слова-новотвори, які охоплюють лексику, народжену протягом 2014-2020 рр., дайте їм тлумачення.

5. Як ви вважаєте, чому, на думку героїв Ю. Ілюхи, боротися з ворогами – це «поклик крові». Наведіть історичні факти, що волю рідного народу захищали й захищають цілими родинами.

6. Підготуйте буктрейлери до книг сучасних авторів, у яких осмислюються життєві координати воїна-захисника рідної землі.

Завдання 5. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Тематично згрупуйте повнозначні слова: назви істот, рослин, конкретних предметів, абстрактних понять; назви ознак, властивостей, за матеріалом, за незалежністю особи, тварині; назви дій, станів, мовлення, мислення тощо.

Здобуття Ольбії гетами

Чимало ольбійців покинули місто, щоб на Бористенді та по той бік лиману, в селитьбах Гілеї, перечекати страшні дні. Таких малодухих назбиралось чи не четвертина міста і, в першу чергу, були то заможні купці, крамарі та родини з малими дітьми. Натомість, під мурами, на майданах та на вулицях, стояли табором дружини ззеленизованих сусідніх племен, які покладали боронитися з мурів Ольбії. До міста поспішно звозились харчові запаси та фураж для скотини, зганялись череди, вівці та кози, табуни коней.

Невелика ескадра була вислана до тиранських берегів стежити за посуванням варварів. Хапливо обновлявся кріпосний рів перед мурами, забивалися в його дно гострі палі. В одній із юрб втікачів прибув поранений тириський стратег і він потвердив, що такого страшного ворога ще не бувало. Там, де він ступить, лишається одна смерть! Почувши це, ті мешканці, які ще вагались покинути рідне гніздо, сідали на човни; тікали з Ольбії останні чужинці.

Але, незважаючи на масову втечу, Ольбія не вилюднювалась, а навпаки, була переповнена біженцями, у більшості варварами; греки потонули в їхніх натовпах (Микола Аркас-Третій).

2. З'ясуйте слова, що уналежнено до споконвічно української лексики. Визначте їхнє значення за допомогою етимологічного словника й доберіть сучасні відповідники.

3. Поясніть значення виділених словосполучень і речень. Чи належать вони до прецедентних висловлювань?

4. За «Енциклопедичним словником символів культури України» охарактеризуйте лексему «рід».

Завдання 6. Прочитайте текст. Випишіть однокореневі слова, розташувавши послідовно у парах за ланцюговим зв'язком твірної основи. З'ясуйте словотворчі афікси.

«Відколи існує людство на землі, відтоді воно дбає про продовження свого роду. Від батьків передається дітям не лише генетичний код, рідна мова, виробничий та побутовий досвід, а й матеріальна й духовна культура, втрата якої веде до деградації нації.

Рід. Рідня. Нація. Коли взяти в широкому розумінні ці слова, то родина – не лише близькі родичі, а й далекі. А родина до родини – народ. Ми з вами український народ, який складається з родин малих і великих, дружніх і працьовитих. Отже, знаючи, зберігаючи й примножуючи свою родовідну пам'ять, знаєш зберігаєш і примножуєш пам'ять свого народу. Пам'ять про своїх пращурів –

це не примха, не данина моді. Це потреба триматися свого родоводу, оберігаючи тим самим свої реліквії і традиції та передаючи їх у спадок іншим. «Родовідна пам'ять, – за В. Скураківським, – явище у традиційному українському побуті унікальне. Очевидно, мало хто знає, що у давнину було за обов'язок знати поіменно свій рід від п'ятого і навіть до сьомого коліна. Старі села в Україні зросталися, кумувалися, ріднилися. Народини – справжня подія, родинне свято, яке справляють урочисто: з хрестинами, щедрим гостюванням, ім'янареченням. У дитини з'являються хрещені батько й мати, а то й по двоє, по троє. У батьків – куми. Зростає рідня. Люди поріднилися, породичалися. Стає більшим рід – міцнішим нарід. Всі одного кореня. Спробуй такого знищити, вирубати, коли він проростає то там, то там, пускає нове пагіння».

Зроду-віку співіснував тісний зв'язок: батьки намагалися передати у спадок сімейні реліквії, традиції, тим самим продовжувати себе в дітях. Діти все це вбирали в себе, примножували і передавали у спадок своїм дітям» (О. Макаренко).

Післятекстові завдання:

1. Дайте тлумачення таким думкам Г. Сковороди: «Пізнай свій край... себе, Свій РІД, свій народ, свою землю – і ти побачиш шлях у життя. Шлях, на якому найповніше розкриються твої здібності. Ти даси йому продовження, вторувавши стежину, із тієї стежини вже рушили у життя твої нащадки. І також будеш ти».

2. Укладіть родове дерево своєї родини. Проаналізуйте імена, прізвища своїх родичів. Які з імен вийшли з ужитку. Поясніть процеси походження прізвищ.

3. Запишіть слова, утворені способом основоскладання, фонетичною транскрипцією, звернувши увагу на місце головного й побічного наголосів.

Запропоновані завдання передбачали усебічну роботу з текстами (на усіх мовних рівнях), з'ясування приналежності їх до прецедентних феноменів, визначення й тлумачення прецедентних висловлювань, ситуацій та імен. Обов'язковим елементом визначено інформаційно-комунікаційний супровід.

ВИСНОВКИ

Дослідження магістральних шляхів підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури доводить, що сучасним закладам загальної середньої освіти потрібен учитель, який

досконало оволодів мовознавчою та літературознавчою термінологією, має розвинуті практичні навички й розвинуті мовно-літературні здібності.

Ми переконалися, що оволодіння теоретичними основами дисциплін, що передбачені для засвоєння на першому (бакалаврському) рівні здобувачів освіти повинно ґрунтуватися на вихованні національно свідомої особистості, підвищенні зацікавленості до української мови як рідної й державної, глибокій повазі до звичаїв і традицій українського народу, бо кожна нація сприймає, відтворює та інтерпретує світ по-особливому.

З'ясовано феномен «мовна картина світу» сучасного студента як світобачення й осмислення навколишньої дійсності за допомогою мовних знаків, ментальний зв'язок людини зі світом за допомогою мовних одиниць однієї окремо взятої особистості, з одного боку, й усього етносу – з іншого.

Проведені студіювання уможливили зробити такі висновки: ефективність формування мовної картини світу майбутнього вчителя української мови й літератури залежить від добору системи завдань, в основі яких – приклади прецедентних феноменів (прецедентний текст, прецедентне висловлювання, прецедентна ситуація, прецедентне ім'я), що уможлиблює опис організації внутрішнього лексику носія певної етнокультури.

Запропоновані завдання враховували, що студенти опанували мовознавчі дисципліни; мають навички самостійного опрацювання навчального матеріалу; ознайомлені з системою змішаного навчання у ЗВО; отримали необхідні практичні вміння й навички в ході проходження практичної підготовки. Завдання до вправ передбачали запис відео-сюжетів «СловоОпис»; виготовлення листівок «СловоНорма»; складання тегів хмар, виготовлених презентацій тощо. Вважаємо, що завдання такого типу сприятимуть ефективному формуванню мовної картини світу майбутнього вчителя української мови і літератури.

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано домінуючі шляхи підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури на шляху розвитку й інтеграції вищої освіти до європейської. Визначено прерогативні завдання й вимоги до отримання якісної філологічної освіти в ЗВО. Наголошено на особливості виховання національно свідомої особистості студента під час засвоєння дисциплін лінгвістичного та

літературознавчого циклів, де обов'язковою вимогою є пізнання й відтворення мови, формування його неповторної мовної картини світу, бо кожен народ інтерпретує світ по-своєму.

Проаналізовано погляди лінгвофілософів (В. фон Гумбольдт, Л. Вайсгербер, Б. Уорф) на феномен «мовна картина світу»; з'ясовано сучасне потрактування цього явища (В. Жайворонок, Л. Лисиченко); запропоновано авторське бачення, під яким розуміється світобачення й осмислення навколишньої дійсності за допомогою мовних знаків, ментальний зв'язок людини зі світом за допомогою мовних одиниць однієї окремо взятої особистості, з одного боку, й усього етносу – з іншого, адже людина не існує поза соціумом, а активно взаємодіє з ним.

Схарактеризовано прецедентні феномени (прецедентний текст; прецедентне висловлювання; прецедентна ситуація; прецедентне ім'я) як складники національної когнітивної бази сучасного мовця, що, апелюючи до ментальної сфери мовної особистості, уможливають звернення її до культурних надбань українського народу та, безумовно, сприяють формуванню мовної картини світу сучасного студента.

Розроблено й запропоновано систему завдань, що ґрунтуються на опрацюванні прецедентних феноменів. Окреслено методичні вимоги до їхнього упорядкування, наголошено на особливості розвитку вмінь студентів вербалізувати концепти, аналізувати лексико-семантичні групи слів, слова-символи, активно впроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології.

Література

1. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. М. : Едиториал УРСС, 1993. 232 с.
2. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М. : Гнозис, 2003. 288 с.
3. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Избранные труды по языкознанию / общ. ред. Г.В. Рамишвили; послесл. А.В. Гулыги и В.А. Звегинцева; [пер. с нем.]. М. : Прогресс, 2000. С. 37–298.
4. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа / [пер. О.А. Гулыги]. Язык и философия культуры / сост., общ. ред. и вступ. ст. А.В. Гулыги, Г.В. Рамишвили; [пер. с нем.]. М. : Прогресс, 1985. С. 370–381 (Языковеды мира).

5. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури : монографія. К. : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.

6. Жайворонок В.В. Національна мова та ідіолект. *Мовознавство*. 1998. № 6. С. 27–35.

7. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Довіра, 2007. 262 с.

8. Заїченко Г. Філософія мови та мова філософії: стаття перша. Філософська і соціологічна думка: *Український науково-теоретичний часопис*. К. : Київський університет ім. Тараса Шевченка, 1996. № 5-6. С. 16–35.

9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. М. : Наука, 1987. 264 с.

10. Крутько Т. Прецедентні феномени у текстах англomовної реклами (на матеріалі банерної реклами). URL: <http://langcenter.kiev.ua/Lingvistika%202011/Krutko%20190-197.pdf>.

11. Лесик І. Роль прецедентних феноменів у породженні й сприйнятті іронії. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153579286.pdf>.

12. Лисиченко Л.А. Рівні мовної картини світу і їхня взаємодія. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Харків, 2005. Вип. 16. С. 80–87.

13. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 607 с.

14. Меркотан Л.Й. Прецедентний текст і способи його актуалізації в дискурсі української прози початку ХХІ століття. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkpnu_fil_2014_37_45.; 40.

15. Підкамінна Л. Прецедентний текст як семантико-структурний компонент сучасної української поезії. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9134/1/Pidkaminna.pdf>.

16. Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх вчителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін : монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв : ФОП Швець В.М., 2018. 420 с.

17. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

18. Сереброва С.Б. Прецедентні феномени в дискурсі сучасних ЗМІ: проблема функціонування і реалізації : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Дніпропетровськ, 2009. 19 с.

19. Уорф Б. О двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление. *Наука и языкознание*. URL: <http://www.kph.npu.edu.ua!/e-book/klasik/data/whorf/02.html>.

20. Философские основы зарубежных направлений в языкознании : коллективная монография / отв. ред. В.З. Панфилов. М. : Наука, 1977. 295 с.

21. Шевченко М. Прецедентні феномени в системі навчання української мови як іноземної URL: <file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%BB%D1%8F.%D0%9B%D0%B8%D0%BB%D1%8F-%D0%9F%D0%9A/Downloads/1688-Tekst%20artyku%C5%82u-3034-1-10-20150712.pdf>.

Information about the authors:

Ruskulis L. V.,

Doctor of Science in Pedagogics, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language and Literature
V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University
24, Nikolska str., Mykolaiv, 54030, Ukraine

Rodionova I. H.,

Candidate of Sciences in Philology,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian Language and Literature
V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University
24, Nikolska str., Mykolaiv, 54030, Ukraine